

УДК 378.1

Л.І. ВАСЕЧКО

Київський національний університет технологій та дизайну

УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

У статті визначено сутність університетської автономії, узагальнено досвід автономії університету в зарубіжних країнах в контексті забезпечення якості освіти, інноваційного розвитку вищих навчальних закладів, розширення академічних свобод та академічної культури вітчизняних університетів, опрацьовано зразки досягнення результатів впровадження університетської автономії, базові основи використання іноземного досвіду в Україні щодо можливості його адаптації в умовах вітчизняної вищої школи.

Ключові слова: університетська автономія, академічні свободи, зарубіжний досвід впровадження автономії.

У зв'язку з процесами перевизначення ролі та місця університетів у суспільстві, що глобалізується, дослідження університетської проблематики привертає все більше уваги вчених останнім часом.

У пострадянських країнах, і зокрема в Україні, де триває процес модернізації освітніх організацій і відбувається активна комерціалізація державної освіти, зростає актуальність вивчення трансформації діяльності університетів, що акцентується включенням цих країн у європейський освітній простір через приєднання до Болонського процесу.

Приєднання до Болонської системи надає передумови для створення нової моделі взаємовідносин університету, суспільства і держави, при якій університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і перетворюється в інституцію, що самостійно визначає свої завдання та несе відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної й студентської спільноти.

В основі процесу становлення автономізації вищих навчальних закладах повинне лежати усвідомлення, що автономія, це не лише право, а навіть більшою мірою зростання відповідальності університету і кожного його співробітника перед суспільством у цілому.

Об'єкти та методи дослідження

Питання розвитку вищої освіти в Україні посідає важливе місце у дослідженнях вітчизняних вчених, зокрема у працях В. Сафонової, А. Здишук, А. Кольт, О. Гаращук, В. Виноградової та інших.

Так, останнім часом розробки українських науковців присвячені в основному соціально-економічним та прогностичним аспектам розвитку вищої освіти в умовах демографічної кризи в Україні.

В окремих працях висвітлено організаційне забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів, особливості впливу сучасних факторів на розвиток університетської освіти. Разом з тим недостатньо уваги, на наш погляд, приділено розкриттю питання університетської автономії, позитивного досвіду цього фундаментального принципу вищої освіти в країнах з розвинутою економікою, який показує зразки досягнення результатів впровадження університетської автономії, а отже можливе їх застосування в Україні.

Об'єктом дослідження обрано автономію університету як головний принцип університетської освіти.

Постановка завдання

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за необхідне визначити суть університетської автономії, узагальнити досвід автономії університету в зарубіжних країнах в контексті забезпечення якості освіти, опрацювати базові основи використання даного зарубіжного досвіду в Україні щодо можливості його адаптації в умовах вітчизняної вищої школи.

Результати та їх обговорення

В основі процесу становлення автономізації вищих навчальних закладах повинне лежати усвідомлення, що автономія, це не лише право, а навіть більшою мірою збільшення відповідальності університету і кожного його співробітника перед суспільством у цілому [1]. Університетська автономія є системою [самоврядування університетів](#), яка виключала їх із [юрисдикції держави](#). Зауважимо, що запровадження університетської автономії передбачає демократизацію навчального процесу, підвищення відповідальності вищих навчальних закладів за результати своєї праці перед суспільством, а також за якість освіти, відповідальність за впровадження і дотримання академічних свобод і цінностей у ринковому суспільстві.

Так, у міжнародній практиці автономія університету ґрунтується на принципі дотримання академічних свобод. Зазначимо, що академічні свободи – це самостійність суб'єктів навчального процесу в максимально допустимих межах, максимально демократична процедура навчання, прояв паритетності у стосунках викладачів і студентів, право студента вибирати навчальні курси поза певним обсягом обов'язкових, а також викладача, право кафедри та викладача формувати зміст навчальної дисципліни, право викладачів обирати керівників факультету, закладу, а також самостійність вищого навчального закладу в організації навчального процесу тощо. Рівень і характер академічних свобод є показником, котрий характеризує реформи у вищій освіті будь-якої країни.

Для зарубіжних університетів автономія є підсумком еволюційного розвитку громадянського суспільства. Розвиток, наприклад, європейського університету як незалежної від держави корпорації з виробництва освітніх, наукових і консультаційних послуг супроводжується лібералізацією стосунків між державою та вищими навчальними закладами в управлінській сфері, при одночасному посиленні суспільного контролю за ефективністю фінансової діяльності вищого навчального закладу і якістю освіти. У порівнянні із західними університетами, де автономія набувалася століттями, в Україні це є складним процесом, оскільки досвід університетської автономії незначний.

Відмітимо, що автономія виступає одним із основоположних принципів діяльності європейських університетів, що закріплено Великою Хартією Університетів – документом, який підписали 18 вересня 1988 року в Болоньї ректори європейських університетів, орієнтуючись на перспективу розширення співробітництва в освітній сфері в усьому світі за збалансованими стандартами.

У зв'язку зі створенням спільного простору європейської вищої освіти – Болонським процесом, тема автономії набула особливого значення, оскільки з одного боку, є намагання створити певні стандарти, спільні для всіх університетів з усіх країн, а, з іншого, варто зберегти та підсилити в деяких країнах статус автономії університетів.

Огляд окремих питань університетської автономії деяких країн світу свідчить, що накопичений ними досвід через історичні та політичні обставини має вагоме значення і для України.

Однією з таких країн, на нашу думку, виступає Англія. Вважається, що ринок і конкуренція в цій державі є основними стимулами вдосконалювання системи університетської освіти, тому політика уряду Великобританії передбачає, що, по-перше, плата за навчання диференціюється в залежності не тільки від статусу університету, але й програм навчання, по-друге, університети фінансуються державою за контрактами, у тому числі на виконання наукових робіт і надання послуг, по-третє, університети знаходять додаткові джерела доходів і здійснюють програми безперервної освіти, по-четверте, система стипендій повинна замінитися системою позик, по-п'яте, університети повинні менше залежати від державного фінансування, більше покладатися на різні джерела доходів, по-шосте, асигнування держави на оплату праці викладачів і науково-дослідну діяльність повинні розмежовуватися. Працю викладачів варто оплачувати залежно від числа студентів і рівня навчання, а науково-дослідну роботу фінансувати тільки в університетах, які мають досить великий науковий потенціал [2].

Британські університети є автономними організаціями, створеними відповідно до королівської хартії або парламентським актом. Кожний з них має власну структуру управління. Фінансові питання вирішуються за участю представників широкої громадськості, а безпосередню відповідальність за фінансову діяльність вищих навчальних закладів несе його скарбник. Однак, варто зауважити, що маючи досить високий ступінь автономії й вирішуючи самостійно велике коло питань, включаючи розподіл фінансових засобів, ці університети в той же час обмежені в прийнятті ряду рішень. Їхні власні плани повинні враховувати національні потреби і можливості.

Також неабияку зацікавленість становить позитивний досвід університетської автономії у Франції. Так, у Франції державні університети із правової точки зору також є автономними. Стаття 20 Закону про вищу освіту Франції від 1984 року визначає, що вищі навчальні заклади як державні установи мають статус юридичної особи, є автономними у сферах навчальної, науково-дослідної, адміністративної й фінансової діяльності [2]. Разом з тим, відносини університету з державою регулюються угодами (контрактами), які університети складають із органами державного управління. У цих договорах фіксуються зобов'язання університетів перед державою відносно розвитку вищої освіти й наукових досліджень і зобов'язання держави перед університетами по фінансуванню й відкриттю викладацьких вакансій.

Державна система освіти у Франції централізована й регламентована законодавчими актами, декретами й інструкціями органів державного управління. Структура й функції вищих навчальних закладів, навчальні плани й програми, незважаючи на оголошену університетську автономію, значною мірою визначаються саме інструкціями міністерства національної освіти, дирекцією вищої освіти, яка вирішує багато оперативних питань у діяльності вищих навчальних закладів, дирекцією персоналу вищої освіти, яка вирішує кадрові питання, адміністративними й фінансовими службами. Істотну роль в управлінні вищих навчальних закладів у Франції відіграють регіональні структури. Територія Франції розділена на 28 навчальних округів (академій), у кожний з яких входить кілька (найчастіше 4–5) адміністративно-територіальних департаментів. Очолює академію ректор (канцлер академії) [2].

Варто звернути увагу на особливості університетської автономії в Румунії. У 1989 році Румунія проголосила напрямком на розвиток автономії в університетах. Протягом декількох наступних років університети у цій країні отримали право власності і право розпоряджатися землею і приміщеннями, право вибору управлінських органів і реальні права самостійної діяльності, причому ця автономія

сягнула всіх рівнів – факультетів і кафедр. Університети отримали право самостійного визначення правил набору студентів без будь-якого втручання міністерства. У той же час університети отримували фінансування на навчання певної кількості студентів за так званим державним замовленням. З'явилася можливість запрошувати тих викладачів, які університету були потрібні, і на період, який визначав університет, у тому числі, із закордону на постійній основі.

Примітно, що проблеми університетської автономії є актуальними не лише для європейських країн, де вони історично вперше постали і, відповідно, мають багату традицію. Розвинені країни в інших частинах світу теж стикаються з таким питанням.

Так, університети США користуються ще більшою автономією й мають більше академічних свобод. У своїй навчальній і науково-дослідній діяльності вони спираються на суспільні, а не державні структури, це обумовлено тим, що за Конституцією США сфера вищої освіти віднесена до компетенції органів управління штатів, а не федерального уряду [2].

Зазначимо, що в американських коледжах і університетах існує п'ять рівнів адміністративного управління, кожний з яких чітко визначений і має свої функції в рамках відповідної інституціональної структури. Вищий рівень адміністративного управління в державних вищих навчальних закладах забезпечує керуюча або координуюча рада штату (або провідного університету штату), у приватних коледжах і університетах – рада опікунів (the Board of Trustees) або рада управляючих (the Board of Governors). Основною функцією таких рад є вироблення загальної фінансової й академічної політики, здійснення загального контролю за використанням землі, будов, іншої власності, що належить університету, і контроль за всіма його витратами. Щорічно ради розглядають і затверджують доповідь для виконавчої влади штату, у якому характеризуються: стан університету, його прибутки й витрати, склад професорсько-викладацького, адміністративного й іншого персоналу, службові позиції й оклади, розподіл студентів по департаментах і навчальних програмах, плановані витрати на наступний фінансовий рік, здійснені вдосконалення й експерименти, їхня вартість і результати. Якщо університет успішно виконує свої функції по навчанню й знаходить необхідні фінансові засоби для наукових досліджень, він користується повною свободою у здійсненні досліджень, обговоренні й публікації їхніх результатів[2]. Автономія в цій сфері є базисом академічних свобод університету.

Варто зауважити, що поняття академічних свобод всередині університету має різні змістові наповнення. Так, у США, де вищим навчальним закладам протягом минулого століття кардинально змінили зміст, цілі та формат освіти, в країнах Європи, де найстаршим університетам виповнилося по 6-8 століть, і на пострадянському просторі, де найвідоміші університети пригадують давні академічні традиції, що працювали за царських ще часів. Дійсно, за часів, наприклад, імператора Олександра II чиновники Російської імперії нехай і здійснювали регулярні наступи на академічні свободи університетів, проте не мали наміру примушувати лекторів узгоджувати у відповідних відомствах зміст авторських курсів, які викладали студентам.

Зазначимо, що за радянських часів вся наука була примусово винесена за рамки вищих навчальних закладів, оскільки 95% науковців працювали на розвиток військово-промислового комплексу СРСР. Коли ж Радянський Союз перестав існувати, а більшість науково-дослідних інститутів почала занепадати, вітчизняні університети не змогли підхопити ініціативу – і не лише тому, що у більшості викладачів, з причини чималого педагогічного навантаження, роками вбивали здатність займатися

наукою, а й тому, що впродовж майже 20 років держава так і не змогла налагодити систему великих держзамовлень на масштабні наукові розробки [3].

Звернемо увагу на порівняння обсягу навантаження штатного викладача, наприклад, у дослідницькому вищому навчальному закладі Великобританії та у провідному вищому навчальному закладі України. Якщо педагогічне навантаження першого складає від 30 до 60 годин на рік, а решту часу він присвячує відвідуванню міжнародних наукових конференцій, науковим експериментам, роботі над публікаціями, то викладач, що підписав контракт із адміністрацією українського вищого навчального закладу, почасти змушений реалізовувати педагогічну діяльність до 1000 годин на рік [4]. Зрозуміло, що за такого педагогічного навантаження у нього не вистачає часу на участь у міжнародних наукових конференціях, проведення ґрунтовних досліджень та написання за їхніми результатами серйозних публікацій англійською мовою, оскільки, на думку багатьох науковців, все, що опубліковане іншими мовами, лишається поза межами міжнародного наукового дискурсу. Більше того, у тій же Великобританії кожні 5 років провадиться оцінювання наукового рівня викладачів дослідницьких вищих навчальних закладів. Якщо їх дослідження відомі у світі, університет, у якому вони працюють, отримує оцінку «відмінно», а відтак, найвищий рівень фінансування з боку держави, яке зазвичай складає близько 50% від загального фінансування, а решту 50% віднаходять самі викладачі, подаючи заявки на отримання грантів на різноманітні дослідження [5].

Тому, посилаючись на європейський та американський досвід академічної свободи, варто розуміти, що вона сьогодні означає жорстку систему оцінювання наукового рівня викладачів кожного вищого навчального закладу, жорстку боротьбу професорів за гранти та постійну проектну діяльність на замовлення великих корпорацій. Нинішні західні університети є глобальними центрами з чималими капіталами та конкретними завданнями [6].

Зазначимо, що не так давно ректори університетів отримали можливість на власний розсуд розпоряджатися майном і коштами університету. Між тим, у вищих навчальних закладах світу функціонує зовсім інша модель управління – корпоративна. Вона полягає у розмежуванні прав власників-акціонерів університету та їхніх менеджерів. Перші вирішують лише питання фінансування університету, а другі здійснюють усе можливе для перемоги університету у міжнародних рейтингах, втілюють нові проекти та програми, домагаються високих результатів тестування. Оскільки у всіх країнах світу до вищих навчальних закладів, незалежно від форми його власності, потрапляють гроші з різних джерел – міністерств, банків, комерційних компаній, остільки, на жаль, адміністратори українських вищих навчальних закладів розуміють під автономією лише забезпечення їм безперешкодного управління активами вищих навчальних закладів та зростання рівня державних вливань в університет. Тому, на наш погляд, необхідне створення наглядових рад університетів та запровадження системи зовнішнього управління ними. Лише в такому випадку вітчизняні та транснаціональні корпорації зможуть створювати всередині університетів наукові програми, відкривати лабораторії, запускати довготривалі дослідницькі проекти.

Висновки

На підставі проведеного дослідження питання університетської автономії, як фундаментального принципу вищої освіти, дійшли наступних висновків:

Перший. Аналіз проблеми університетської автономії й академічних свобод свідчить, що й у розвинених країнах ця проблема вимагає додаткових обґрунтувань, оскільки з'явилися фактори, що обтяжили пошук оптимальних рішень, які задовольняли б державу, академічне співтовариство та суспільство в цілому. Найважливішим із цих факторів є тенденція до масовості вищої освіти. В цих умовах держава, що зацікавлена в зміцненні позицій країни у світі, не може повністю відмовитися від втручання у справи вищої школи.

Другий. Ефективний розвиток автономії вищих навчальних закладів в Україні на основі європейського і світового досвіду вимагає розробки і прийняття законодавчих актів, які нададуть легітимності процесам лібералізації системи управління вищою освітою, збільшення автономії вищих навчальних закладів; сприяння та стимуляції розвитку вищих навчальних закладів як активних суб'єктів ринку і пов'язане з цим засвоєння нових практик; отримання кредитів, укладання договорів з промисловими корпораціями, створення комерційних програм і дочірніх учбових закладів спільно з іншими університетами; зміцнення та розвитку європейсько-інтеграційної функції університетів, соціально-економічне заохочення інтеграції університетів в європейській освітній простір; запровадження практики незалежного оцінювання діяльності вищих навчальних закладів із залученням зарубіжних експертів, на основі якого визначати обсяги фінансування; розробки критеріїв формування рейтингів вищих навчальних закладів, що відповідатимуть світовій і європейській практиці.

Третій. Реалізація університетської автономії в Україні можлива трьома шляхами: по-перше, через здійснення зобов'язань України за Болонською системою, по-друге, через пілотний проект, який потім переноситься на всі вищі навчальні заклади, по-третє, через укладання угоди з тими університетами, які братимуть на себе відповідні зобов'язання забезпечення якості та прозорості всіх видів звітності. Ефективним бачиться одночасний рух всіма шляхами.

Список використаної літератури

1. Сінкевич Є.Г. До проблеми запровадження університетської автономії: вітчизняний та зарубіжний досвід / Є. Сінкевич // Історія. Наукові праці. – 2009. – Том 104. – Випуск 91.–Інтернет-ресурс: офіційний сайт національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/History/2009_91/91-27.pdf
2. Університетська автономія: кембриджський досвід і українські реалії / Інтернет-ресурс: офіційний сайт Українського католицького університету – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/media/2221/>
3. Вакарчук І. Удосконалення законодавства про вищу освіту / Інтернет-ресурс: офіційний сайт журналу ВПУ «Віче» – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1056/>
4. Квіт С. Інноваційність як норма освітніх реформ / Інтернет-ресурс: офіційний сайт газети «Дзеркало тижня». – № 7 (735) 28 лютого – 6 березня 2009. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/65521/>
5. Університетська автономія – запорука якості української освіти / Інтернет-ресурс: офіційний сайт прес-центру національного університету «Києво-могилянська академія» – Режим доступу: http://press.ukma.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112:2010-03-02-16-12-46&catid=13:2009-03-17-09-33-55&Itemid=31

6. Закон України «Про вищу освіту» №2984-III, із змінами від 19 січня 2010 року / Інтернет-ресурс: офіційний сайт освітнього порталу – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/part_05.html

Стаття надійшла до редакції 10.12.2013

Университетская автономия: зарубежный опыт и отечественная практика

Васечко Л.И.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

В статье определена сущность университетской автономии, обобщён опыт автономии университета в зарубежных странах в контексте обеспечения качества образования, инновационного развития высших учебных заведений, расширения академических свобод и академической культуры отечественных университетов, обработано образцы достижения результатов внедрения университетской автономии, базовые основы использования иностранного опыта в Украине относительно его применения в условиях отечественной высшей школы.

Ключевые слова: университетская автономия, академические свободы, зарубежный опыт внедрения автономии.

University autonomy: foreign experience and domestic practice

L. Vasechko

Kiev National University of Technologies and Design

In article the essence of a university autonomy is defined, experience of the block heater of university in foreign countries in a context of ensuring quality of education, innovative development of higher educational institutions, expansions of the academic freedoms and the academic culture of domestic universities is generalized, is processed models of achievement of results of introduction of a university autonomy, basic bases of use of foreign experience in Ukraine concerning its application in the conditions of the domestic higher school.

Keywords: university autonomy, academic freedoms, foreign experience of introduction of an autonomy.